

महिला व बाल विकास विभागाकडून
सामाजिक न्याय विभागाकडे हस्तांतरीत
झालेल्या मतिमंद मुला मुलींच्या बालगृहाची
योजना कार्यान्वित करणेबाबत...

महाराष्ट्र शासन

सामाजिक न्याय व विशेष सहाय्य विभाग

शासन निर्णय क्रमांक: इडीडी-२०१३/प्र.क्र.(२७६) अक-१.

मंत्रालय विस्तार भवन, मुंबई ४०० ०३२.

तारीख: ३० /०१/२०१४.

वाचा —

- १) महिला व बाल विकास विभाग याचेकडील शासन निर्णय क्रं. बालगृह- २०११ /प्रक्र.३३८/का-८, दिनांक ३० मे २०१२.
- २) महिला व बाल विकास विभाग यांचेकडील शासन निर्णय क्रं. बालगृह-२०११/प्रक्र.३३८/का-८, दिनांक १० मे २०१३.
- ३) मा. मुंबई उच्च न्यायालय यांनी जनहित याचिका क्रं १८२/२०१० मध्ये दिलेले आदेश.

प्रस्तावना —

बाल हक्क (मुलांचे संरक्षण व काळजी) अधिनियम २००० व सुधारीत नियम २००६ ची अंमलबजावणी महिला व बाल विकास विभागामार्फत करण्यात येते. या अधिनियमांतर्गत मतिमंद मुलांसाठीची बालगृहे महिला व बाल विकास विभागाच्या नियंत्रणाखाली कार्यरत होती. परंतु महिला व बाल विकास विभागाच्या नियंत्रणाखालील बालगृहास विशेष प्रशिक्षित तज्ञ उपलब्ध नसल्यामुळे व राज्य शासनाच्या कार्यनियमावलीनुसार मतिमंद व्यक्तीच्या बाबतच्या समस्या हा विषय अपंग व्यक्ती (समान संधी, हक्कांचे संरक्षण आणि संपूर्ण सहभाग) अधिनियम, १९९५ अन्वये सामाजिक न्याय विभागाकडील असल्यामुळे तसेच भारतीय पुनर्वसन परिषद अधिनियम, १९९२ मधील नियमाप्रमाणे सद्यस्थितीत प्रशिक्षित कर्मचारी वर्ग मतिमंद मुलांच्या विशेष शाळा/ कार्यशाळांत उपलब्ध असल्यामुळे त्यांच्या सेवेचा लाभ मतिमंद मुलांना व्हावा, या दृष्टीने महिला व बाल विकास विभागाच्या नियंत्रणाखाली मतिमंद मुलांची बालगृहे संदर्भित दिनांक १०.५.२०१३ च्या शासन निर्णयाप्रमाणे या विभागाकडे हस्तांतरीत करण्यात आलेली आहेत. ही मतिमंद बालगृहाची योजना सामाजिक न्याय विभागाकडे हस्तांतरीत

झाल्यांनतर ती योग्य पध्दतीने कार्यान्वीत करण्याच्या दृष्टीने नियम असणे आवश्यक असल्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती.

शासन निर्णय—

महिला व बाल विकास विभागाच्या नियंत्रणाखालील कार्यान्वीत असलेली मतिमंद बालगृहे तेथील प्रवेशितांसह व मंजूर कर्मचाऱ्यांसह या विभागाकडे हस्तांतरीत झालेली आहेत. ही मतिमंद बालगृहे योग्य पध्दतीने कार्यान्वीत करण्याच्या दृष्टीने खालीलप्रमाणे कार्यपध्दती व नियम करण्यात येत आहेत.

१. बाल न्याय (मुलांची काळजी व संरक्षण) अधिनियम २००० व सुधारीत नियम २००६ अन्वये स्थापित झालेली असल्याने या बालगृहांना या कायद्याप्रमाणे आयुक्त, महिला व बाल विकास विभाग यांचे नोंदणी प्रमाणपत्र घेणे व त्यांचे नुतनीकरण करणे बंधनकारक आहे. त्याचप्रमाणे अपंग व्यक्ती (समान संधी, हक्कांचे संरक्षण आणि संपूर्ण सहभाग) अधिनियम, १९९५ अन्वये सक्षम अधिकारी तथा आयुक्त, अपंग कल्याण, महाराष्ट्र राज्य, पुणे यांचेकडून नोंदणी प्रमाणपत्र घेणे बंधनकारक आहे.
२. मतिमंद बालगृहामध्ये प्रवेशितांना बाल न्याय (मुलांची काळजी व संरक्षण) अधिनियम २००० व सुधारीत नियम २००६ अन्वये जिल्हा स्तरावर गठीत करण्यात आलेल्या बाल कल्याण समितीने विहीत केलेल्या प्रवेश प्रक्रीयेनुसार प्रवेश देण्याची कार्यवाही करावी.
३. बाल कल्याण समितीपुढे उक्त कायद्याखाली १८ वर्षांच्या आतील मतिमंद मुले दाखल झाल्यानंतर बाल कल्याण समितीने परिविक्षा अधिकारी यांचेमार्फत ते अनाथ असल्याची खात्री करून घ्यावी. अनाथ व सकृतदर्शनी मतिमंद असल्याची खात्री झाल्यानंतर त्यांची तात्पुरती व्यवस्था महिला व बाल विकास विभागाच्या नियंत्रणाखालील इतर संस्थांमध्ये करण्यात यावी. अशा अश्रीतांचे अपंग व्यक्ती (समान संधी, हक्कांचे संरक्षण आणि संपूर्ण सहभाग) अधिनियम, १९९५ प्रमाणे अपंगत्वाचे प्रमाणपत्र देणेकरिता गठीत केलेल्या तज्ञ वैद्यकीय मंडळाकडून अपंगत्वाचे एसएडीएम या संगणकीय प्रणालीप्रमाणे विहीत नमुन्यातील अपंगत्वाचे प्रमाणपत्र प्राप्त करून घ्यावे. मतिमंद असल्याचे सक्षम अधिकाऱ्यांचे प्रमाणपत्र प्राप्त झाल्यानंतर जिल्ह्यांतील मतिमंद बालगृहातील रिक्त जागांची माहिती घेऊन अशा जिल्ह्यातील मतिमंद बालगृहामध्ये संबंधित अश्रीत मतिमंद

व अनाथ असल्यासच प्रवेश देण्याबाबतची कार्यवाही करावी. बालगृहामध्ये व जिल्ह्यातील सामाजिक न्याय विभागाच्या शाळा, कार्यशाळा, विशेष शाळा व निवासी संस्थांमध्ये अशा बालकांना जिल्हा समाजकल्याण अधिकारी यांचे समन्वयाने प्रवेश देणे बंधनकारक राहिल.

तसेच सामाजिक न्याय विभागाने अनाथ मतिमंद बालकांसाठी प्रत्येक जिल्ह्यात किमान एक या प्रमाणे मतिमंद बालगृह प्रस्थापीत केल्यास या बालकांचे व भविष्यातील अनाथ मतिमंद मुलांचे व्यवस्थित पुनर्वसन होईल व त्यांच्या प्रवेशाबाबत प्रश्न निर्माण होणार नाही.

४. मतिमंद बालगृहामध्ये बाल कल्याण समितीच्या आदेशाप्रमाणे अथवा सक्षम अधिकाऱ्याच्या आदेशाप्रमाणे प्रवेश दिल्यानंतर संस्था प्रमुखास बाल कल्याण समितीच्या अथवा सक्षम अधिकाऱ्याच्या पूर्व परवानगी शिवाय सदरहू प्रवेशार्थीचा प्रवेश रद्द करणे, संस्थेतून मुक्त करणे अथवा एका संस्थेतून दुसऱ्या संस्थेमध्ये हस्तांतर करता येणार नाही. मतिमंद बालगृहातील आश्रितांचे पालकत्व हे जिल्हा बाल कल्याण समितीकडे राहिल.
५. वय वर्ष १८ च्या खालील मतिमंद मुलांना मतिमंद बालगृहामध्ये दाखल केल्यानंतर त्यांचे शारिरीक वय १८ वर्षांपेक्षा अधिक झाले तरी त्यांचे बौद्धिक वय वाढत नसल्यामुळे व अनाथ मतिमंद प्रवेशार्थी असल्यामुळे त्यांची आजीवन किंवा पर्यायी सुविधा होईपर्यंतच्या कालावधीकरिता मतिमंद बालगृहामध्येच त्यांची व्यवस्था करणे बंधनकारक राहिल.
६. मतिमंद बालगृहामध्ये १८ वर्षाखालील, १८ वर्षावरील व अतितीव्र मतिमंदत्व असलेल्या अथवा बहुविकलांग असलेल्या मुलांचे स्वतंत्र विभाग करावेत. १८ वर्षाखालील मुलांना विशेष शिक्षणाची सुविधा उपलब्ध करून द्यावी. १८ वर्षावरील मतिमंद प्रवेशार्थींना व्यवसाय प्रशिक्षणाची व्यवस्था करण्यात यावी. तसेच जे अतितीव्र व बहुविकलांग प्रवेशार्थी आहेत, त्यांचेसाठी सुश्रूषा व काळजी अशी तीन विभागात वर्गवारी करून त्यांची स्वतंत्र निवास व्यवस्था ठेवावी.

७. ज्या मतिमंद बालगृहामध्ये मुले आणि मुली एकत्रित आहेत अशा मतिमंद बालगृहामध्ये मुला मुलींची निवास व्यवस्था स्वतंत्र कक्षामध्ये करण्यात यावी. तसेच मुलींच्या निवास कक्षामध्ये महिला काळजी वाहकाची नियुक्ती करण्यात यावी.
८. मतिमंद बालगृहाकरिता शिक्षण, व्यवसाय प्रशिक्षण तसेच सुश्रूषा व काळजीकरिता आवश्यक तो प्रशिक्षित कर्मचारी, विशेष तज्ञ व सेवक वर्ग मानकाप्रमाणे ठेवणे मतिमंद बालगृह चालविणाऱ्या संस्थेवर बंधनकारक राहिल. तसेच नियमितपणे वैद्यकीय तपासणी करण्यात यावी. तसेच पुरविण्यात आलेल्या वैद्यकीय उपचाराचे अभिलेख ठेवण्यात यावेत.
९. मतिमंद बालगृहांना सद्यस्थितीत महिला व बाल कल्याण विभागाच्या पूर्वीच्या अनुदानाच्या सूत्राप्रमाणे अनुदान देण्यात येईल. अनुदान सूत्रात शासनाकडून वेळोवेळी बदल होतील त्याप्रमाणे अनुदान अदा करण्याची कार्यवाही करण्यात येईल.
१०. मतिमंद बालगृहाबाबत बाल न्याय (मुलांची काळजी व संरक्षण) अधिनियम २००० व सुधारीत नियम २००६ व अपंग व्यक्ती (समान संधी, हक्कांचे संरक्षण आणि संपूर्ण सहभाग) अधिनियम, १९९५ या दोन्ही कायद्यांतर्गत कार्यान्वीत असल्याने राज्य स्तरावर आयुक्त, अपंग कल्याण, महाराष्ट्र राज्य, पुणे व आयुक्त, महिला व बाल विकास विभाग, पुणे यांची तसेच जिल्हा स्तरावर संबंधित जिल्हा समाज कल्याण अधिकारी व जिल्हा महिला व बाल विकास अधिकारी यांची संयुक्तीक जबाबदारी राहिल.
११. मतिमंद बालगृहांसाठी लागणाऱ्या अनुदानाची तरतूद सन २०१३-१४ पासून सामाजिक न्याय विभागाच्या अधिनस्त असलेल्या मतिमंद संस्थांच्या सध्या अस्तित्वात असलेल्या लेखाशिर्षाखाली पुरवणी मागणीद्वारे उपलब्ध करून देण्यात येईल. ही तरतूद आयुक्त, अपंग कल्याण, महाराष्ट्र राज्य, पुणे यांच्या अधिनस्त ठेवण्यात येईल. व सन २०१४-१५ पासून पुढे नियमित अर्थसंकल्पात तरतूद करण्यात येईल.
१२. आयुक्त, अपंग कल्याण, महाराष्ट्र राज्य, पुणे यांचेकडून ही तरतूद मागणीप्रमाणे संबंधित जिल्हा समाज कल्याण अधिकारी, जिल्हा परिषद व सहाय्यक आयुक्त, मुंबई शहर / उपनगर यांना वितरीत करण्यात येईल. त्यांनी ती तरतूद प्रतिवर्षी दोन हप्त्यांमध्ये ६० टक्के व ४० टक्के याप्रमाणे संस्थांना वितरीत करावयाची आहे.

- १३.मतिमंद बालगृहाचे मुल्यनिर्धारण संबंधित जिल्हा समाज कल्याण अधिकारी, जिल्हा परिषद व सहाय्यक आयुक्त, मुंबई शहर / उपनगर यांचेमार्फत प्रतिवर्षी संस्थेचे सनदी लेखापालाच्या लेखा परिक्षण अहवालाप्रमाणे व संस्थेने ठेवलेल्या अभिलेख्यावरून करण्यात येईल.
- १४.मतिमंद बालगृहामध्ये अपंगांच्या शाळा / कार्यशाळांकरिता संहिता व नोंदणी प्रमाणपत्रासाठीचे मानकाप्रमाणे सोयी सुविधा उपलब्ध करून देणे, मतिमंद बालगृहांना बंधनकारक राहिल.
- १५.मतिमंद बालगृहाविषयी असलेले मूळ अभिलेख व संचिका आयुक्त, महिला व बाल विकास विभाग यांनी आयुक्त, अपंग कल्याण, महाराष्ट्र राज्य, पुणे तसेच जिल्हा स्तरावर जिल्हा महिला व बाल विकास अधिकारी यांनी संबंधित जिल्हा समाज कल्याण अधिकारी, जिल्हा परिषद / सहाय्यक आयुक्त, समाजकल्याण, मुंबई शहर व उपनगर यांचेकडे हस्तांतरीत करून हस्तांतरणाची प्रक्रिया पूर्ण करावी.
- १६.संबंधित जिल्हा समाजकल्याण अधिकारी, जिल्हा परिषद / सहाय्यक आयुक्त, समाजकल्याण, मुंबई शहर व उपनगर तसेच जिल्हा महिला व बाल विकास अधिकारी यांनी समन्वयाने मतिमंद बालगृहाची तपासणी करून त्यांच्या अडीअडचणी विषयी तसेच प्रवेशार्थींच्या सोयी सुविधा विषयी तपासणी करून योग्य ते मार्गदर्शन करावे.
- १७.मतिमंद बालगृहातील मतिमंद प्रवेशार्थींना शिक्षण व व्यवसायिक प्रशिक्षणाची व आरोग्याच्या सुविधा उपलब्ध करून देण्याच्या दृष्टीने प्रशिक्षित कर्मचारी वर्ग मंजूर करणेबाबत स्वतंत्ररित्या निर्णय घेण्यात येईल त्या निर्णयाप्रमाणे प्रशिक्षित कर्मचारी वर्गाच्या सुविधा उपलब्ध करून देण्याची जबाबदारी ही संबंधित बालगृहाची राहिल.
१८. शिरूर, जिल्हा पुणे व सातारा येथील शासकीय मतिमंद बालगृहे महिला व बाल विकास विभागाने स्वयंसेवी संस्थांना चालविण्यासाठी हस्तांतरीत केलेली आहेत त्या मतिमंद बालगृहांनी यापुढे हस्तांतरणाची मुदतवाढ सामाजिक न्याय विभागाकडून घेणे व त्याप्रमाणे आयुक्त, अपंग कल्याण कार्यालयाशी करारनामा करणे हे बंधनकारक राहिल.

१९.संबंधीत बालगृहामध्ये कोणताही अनुचीत प्रकार घडल्यास अथवा कोणत्याही स्वरूपाची अनियमितता घडल्याचे निदर्शनास आल्यास संबंधीत संस्था व संस्थेचे सर्व पदाधिकारी व्यक्तीगत व संयुक्तिकरित्या प्रचलित नियमाप्रमाणे कारवाईस पात्र राहतील.

सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा संकेतांक २०१४०१३११३१४४८८९२२ असा आहे. हा आदेश डिजीटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करुन काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने.

(आर. डी. शिंदे)

सचिव महाराष्ट्र शासन

प्रत,

१. मा. राज्यपालाचे सचिव, राजभवन, मुंबई,
२. मा. मुख्यमंत्री यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय मुंबई,
३. मा. उप मुख्यमंत्री यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय मुंबई,
४. मा. मंत्री / राज्यमंत्री, यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय मुंबई,
५. सर्व मंत्री / राज्यमंत्री, यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय मुंबई,
६. मा. प्रधान सचिव, वित्त व नियोजन विभाग मंत्रालय मुंबई,
७. मा. प्रधान सचिव, महिला व बाल विकास विभाग मंत्रालय, मुंबई,
८. आयुक्त, अपंग कल्याण, महाराष्ट्र राज्य, पुणे,
९. आयुक्त, महिला व बाल विकास विभाग, पुणे,
- १०.सचिव, महाराष्ट्र राज्य बाल हक्क संरक्षण आयोग वरळी, मुंबई,
११. राज्य / जिल्हा सल्लागार मंडळ सर्व अध्यक्ष बाल कल्याण समिती,
- १२.जिल्हा समाज कल्याण अधिकारी, जिल्हा परिषद सर्व,
- १३.सहाय्यक आयुक्त, मुंबई शहर / उपनगर,
- १४.जिल्हा महिला व बाल विकास अधिकारी सर्व,
- १५.सर्व उप सचिव, अवर सचिव, कक्ष अधिकारी, सामाजिक न्याय व विशेष सहाय्य विभाग, मंत्रालय, मुंबई,
- १६.निवड नस्ती / आदेश नस्ती अ.क.१.